

στατο λόγο πώς τέτοια σὲ μᾶς δὲν ὑπάρχει. Τὴν κληρική τάξη ἀποτελοῦν στὸν τόπο μᾶς πολὺ λίγοι ἄνθρωποι, μόνο δεσποτάδες καὶ ἱεροκήρυκες κ' οἱ ἀπόφοιτοι τῶν ἱερατικῶν σχολειῶν, ἄνθρωποι δηλ. ποὺ ὡς τώρα δὲν ἔδειξαν τάση συνειδητῆ γιὰ νὰ κρατήσουν τὸ λαὸ σὲ πνευματικὴ σκλαβιά· γι' αὐτὸ ὁ Ἑλληνας φιλελεύτερος ἔχει αὐτὸ τὸ ἐξαιρετικὸ ἀπέναντι στοὺς φιλελεύτεροὺς τῶν ἄλλων ἔθνῶν, πὼς στὸ πρόγραμμά του δὲν ἔχει νὰ βάλει καὶ τὴν καταπολέμησι τῆς παπαδοκρατείας. Μὰ εἶπα παραπάνου «συνειδητῆ τάση» — γιὰτὶ ἀσυνειδητῆ τάση νὰ μὴ μορφωθεῖ ὁ λαὸς στὸ θρησκευτικὸ σημεῖο τοῦλάχιστο — τέτοια τάση τὴ βρῖσκουμε στὴν Ἑλλάδα, γιὰτὶ ἀπὸ μέσ' ἀπὸ τὸν κληρὸ βγήκε ἡ ἐπιθυμία νὰ μὴ μεταφράσῃ οἱ Γραφεὶς στὴν ἐθνικὴ μᾶς γλώσσα, δηλ. νὰ μὴ γίνῃ γνωστὸ τὸ περιεχόμενό τους στὴ μεγάλη μᾶζα τοῦ λαοῦ καὶ ἡ ἐπιθυμία αὐτὴ κατέληξε στὸ γνωστὸ ἐδάφιο τοῦ ἄρθρ. 2 τοῦ νέου Συντάγματος, ὅπου ἀπαγορεύεται ἡ μετάφρασι τῆς Γραφῆς χωρὶς τὴν ἄδεια τοῦ Πατριαρχείου καὶ τῆς Ἱ. Συνόδου, ἄδεια ποὺ εἶναι ζήτημα ἂν θὰ δοθεῖ ποτέ. Μιὰ τέτοια διάταξι δὲν εἶναι σύμφωνη μὲ φιλελεύτερες ἀρχές, ἐπομένως ἡ τροποποίησί της εἶν' ἓνα ἀπὸ τὰ σημεῖα τοῦ προγράμματος τῶν φιλελευτέρων. Εὐτυχῶς ποὺ στὴν τάση μᾶς αὐτὴ δὲ στερούμαστε κάθε κληρικὴ βοήθεια· ὅταν ἐπρόκειτο νὰ τυπωθεῖ ἡ κανονικὴ συλλογὴ ποὺ λέγεται Πηδάλιο, γραμμένῃ σὲ γλώσσα ἀπλή, ἔγινε ζήτημα στὴν πατριαρχικὴ σύνοδο γιὰτὶ δὲν ἔπρεπε τάχα τὰ κανονικὰ τῆς ἐκκλησίας νὰ γίνουν γνωστὰ «τῷ χυδῶν λαῷ»· ὅμως πείστηκαν ὅλοι οἱ δεσποτάδες στὸ ἐπιχειρήμα, πὼς ἂν δὲν ἔπρεπε νὰ γίνουν γνωστὰ στὸ λαὸ, τότε δὲ θὰ γραφότανε ἀπ' τὴν ἀρχὴ σὲ γλώσσα ποὺ τὴ μιλοῦσαν κι αὐτοὶ οἱ βάνασοι καὶ χειροτέχνες (κοίτα Πηδάλιο ἐκδ. 1841 σελ. στ'), ἐπιχειρήμα ποὺ ταιριάζει ἀκόμα πιὸ πολὺ γιὰ τὴ γλώσσα τῆς Γραφῆς. Τὸ βιβλίον τυπώθηκε καὶ σήμερα εἶναι ὁ ἀχώριστος σύντροφος τοῦ κάθε Ἱεράρχῃ· ὅμως τὸ μεταφρασμένο Εὐαγγέλιον τοῦ Παύλου δὲν εὑρέθηκε στοὺς Ἱεράρχους τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα τὴν εὐκρίνειαν ἐκείνων ἔναντι αἰῶνα πρὶν, δὲν τοὺς κίνησε τὴ σκέψῃ πὼς στὴν ἀρχὴ δὲν εἶταν ἀκατάλληπτες στὸν κόσμον οἱ Γραφεὶς οὔτε ἔπρεπε νὰ εἶναι σύμφωνα μὲ τὴ φύσιν τους καὶ γιὰ τὸ συμφέρον τῶν ἡθικῶν ἀρχῶν ποὺ περιέχουνε, δὲν τοὺς ἐπέστησε τὴν προσοχὴ στὴ σημερινὴ εἰκόνα τῶν λεγόμενων χριστιανῶν ποὺ κατάντησαν νὰ παραβιάζουσαν κάθε μέρα, κάθε στιγμὴ τὴς ἡθικῆς διδασκαλίας τοῦ Χριστοῦ κι ὅμως νὰ νομίζουσαν πὼς μὲ τὴν τήρησιν τύπων ἄγνωστων στὸν ἴδρυτὴ τῆς νέας θρησκείας περπατοῦν τὸ δρόμον ποὺ ἐκεῖνος ἀνοίξε. Ἀνέχονται ἐκεῖνοι ποὺ φιλοδοξοῦν νὰ εἶναι διάδοχοι

τῶν Ἀποστόλων νὰ βλέπουσαν μὲ ἀπάθεια τὴν ἐλοφάνερη διάστρέβλωσι τῶν θρησκευτικῶν ἀρχῶν τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ δὲν ταράζονται διόλου γιὰ νὰ φωνάξουσαν πὼς ὁ Χριστιανισμὸς δὲν εἶναι τύπος μᾶ οὐσία καὶ δὲ διαδόθηκε στὸν κόσμον γιὰτὶ ἔφερε τὸ σταυροκόπημα ἢ διάφορες μυστικῆς τελετές, μόνο γιὰτὶ ἔφερε μιὰ καινούργια ἡθικὴ, ἡθικὴ ποὺ κατάντησε σήμερα γράμμα νεκρό.

Κ' ἔτσι καταντοῦμε πάλι ἐκεῖ ἀπ' ὅπου ἀρχίσαμε· ἡ στάσι τοῦ Ἑλληνα φιλελευτέρου δὲν εἶναι ἐχθρικὴ οὔτε ἀπέναντι στὴ θρησκεία οὔτε ἀπέναντι στὸν κληρὸ. Ἐνα πρᾶμα ζητάει ὁ φιλελεύτερος — τὴ μόρφωσι τοῦ λαοῦ καὶ μόρφωσι τέτοια ποὺ νὰ τοῦ ἐπιτρέπει νὰ λάβῃ συνειδητῆ στάσι ἀπέναντι στὴ θρησκεία καὶ στὶς διάφορες διατάξεις της καὶ νὰ πειστεῖ γι' αὐτὲς καὶ μόνο γι' αὐτὲς (ἔχι γιὰτὶ τίς βρήκε) νὰ τίς κρατήσῃ — ἢ νὰ τίς ἀλλάξῃ ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ θὰ ἴδῃ πὼς δὲ συβιβάζονται μὲ τὴν ἐπιστήμη· γιὰτὶ μᾶς τὸ δείχνει αὐτὸ ἡ ἱστορία — πὼς ἡ θρησκεία δὲν ἔμεινε ἀμετάβλητη σὲ ὅλες τίς βαθμίδες τοῦ πολιτισμοῦ, μὰ παρακολούθησε πιστὰ τὴ μόρφωσι τοῦ λαοῦ καὶ ἀνάλογα μ' αὐτὴ διαμορφώθηκε κι αὐτὴ τὴν κάθε φορὰ, γιὰτὶ οἱ ἄνθρωποι ποὺ αἰσθάνθηκαν τὴν ἀνάγκη θρησκείας, αὐτοὶ καὶ τὴ δημιούργησαν, αὐτοὶ καὶ τὴ διαμόρφωσαν σύμφωνα μὲ τὴν πνευματικὴ τους κατάστασι. Τὴν εἰκόνα αὐτὴ μᾶς τὴ δίνει αὐτὸς ὁ Χριστιανισμὸς, ποὺ τάχα μᾶς παρουσιάζεται ἐνιαῖος, κι ὅμως δείχνει στοὺς διάφορους λαοὺς καὶ στὶς διάφορες ἐποχὰς τεράστιες παραλλαγὰς καὶ μᾶς παρουσιάζεται σήμερα στὴν πραγματικότητι μὲ μιὰ μορφή, ποὺ δὲν ἔχει σχεδὸν τίποτε τὸ οὐσιαστικὸ κοινὸ μὲ τὴν πρώτη του ἐμφάνισι.

Καταλήγουμε λοιπὸν στὴν ἐκπαίδευσιν — ἔν' ἀπ' τὰ κυριώτερα σημεῖα τοῦ φιλελευτέρου προγράμματος. Τὴν ἐκπαίδευσιν τὴ θέλουμε κι αὐτὴ **φιλελεύτερη**· τὸ ζήτημα τῆς **ἐλεύτερης** ἐκπαίδευσιν, αὐτὸ ἐνδιαφέρει κυρίως τὴ συντηρητικὴ, πλουτοκρατικὴν ἰδεολογία. Ἄς ποῦμε ὅμως δυὸ λέξεις καὶ γι' αὐτὴ γιὰ νὰ μὴ γεννηθεῖ καμμιά σύγχυσι, κυρίως σὲ κείνους ποὺ ἔτυχε ν' ἀκούσουσαν τὸν περασμένον μῆνα μιὰ σχετικὴ διάλεξι καὶ ποὺ θὰ τὴ διαβάσουσαν στὸ ἐρχόμενον τεῦχος τοῦ Δελτίου τοῦ Ἑκπαιδευτικοῦ Ὀμίλου. Ἡ ἐλεύτερη ἐκπαίδευσιν μπορεῖ νὰ εἶναι ἀπαίτησι κυρίως τῶ συντηρητικῶν· τὸ γιὰτὶ, τὸ καταλαβαίνουμε εὐκόλα. Τὴ μόρφωσι σὲ ἰδιωτικὰ σχολεῖα ἢ τὴ μόρφωσι ἀπὸ ἰδιαιτέρου δάσκαλον στὸ σπίτι δὲν μπορεῖ νὰ τὴν ἔχει (ἔξω ἀπὸ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις π. χ. φιλανθρωπικὰ σχολεῖα) παρὰ μόνον ὁ μεγαλοαστὸς· τὸ παιδί τοῦ μικροαστοῦ καὶ τοῦ ἐργάτη, αὐτὸ θὰ πάει στὸ σχολεῖον τοῦ Κράτους, γιὰτὶ

δὲν τοῦ ἐπιτρέπουν τὰ ὕλικά του μέσα νὰ πάει σὲ ἰδιωτικὸ ἢ νὰ πάρει δάσκαλο στὸ σπίτι του. Πάλι — ἂν τὸ κράτος, ἢ καλλίτερα ἢ κρατοῦσα τάξη εἶναι φιλελεύτερη, τότε δὲν μπορεῖ ν' ἀφήσει μεγάλη ἐλευθερία στὴν ἐκπαίδευση *κανενός*. Ὅλοι ἀναγνωρίζουν στὸ Κράτος τὸ δικαίωμα νὰ ἐπιβάλλει τὴν ὑποχρεωτικὴ ἐκπαίδευση· μὰ τὸ καταλαβαίνει κανεὶς πολὺ καλὰ πῶς μὲ τὴν ἴδια λογικὴ πρέπει νὰ τοῦ ἀναγνωριστεῖ τὸ δικαίωμα νὰ ἐπιβάλλει καὶ ὠρισμένη ἐκπαίδευση, γιατί μπορεῖ ἐκεῖνο πού τὸ ἓνα ἄτομο θεωρεῖ ἐκπαίδευση, τὸ Κράτος νὰ τὸ βλέπει γιὰ ἔλλειψη ἐκπαίδευσης. Τὸ φιλελεύτερο κράτος λοιπὸν θὰ ἐπιβάλλει σὲ ἑλους τὸ νὰ ἐκπαιδεύουν καὶ τὸ τί ἐκπαίδευση θὰ πάρουν· μόνο στὸ ποῦ καὶ πῶς καλλίτερα θὰ τὴν πάρουν μπορεῖ ν' ἀφήσει τὸ φιλελεύτερο Κράτος ἐλευθερία, κρατώντας ὅμως πάντα τὸ δικαίωμα τῆς ἐποπτείας γιὰ νὰ μὴν τυχὸν παραδιαστοῦν οἱ ἀναγκαστικὲς διατάξεις του. Ἄν αὐτὴ θὰ εἶναι ἡ στάση τοῦ φιλελεύτερου Κράτους ἀπέναντι στὴν ἀπαίτηση τῶ συντηρητικῶν — ἢ σημερινῆ στάση μας ἀπέναντι σ' αὐτή, θὰ εἶναι πολὺ πῶς αὐστηρότερη· κι ὁ λόγος εἶναι, πῶς προτοῦ παρουσιαζοῦμε συνειδητὰ μορφωμένη μεγαλοαστικὴ τάξη, πρέπει νὰχοῦμε μορφώσει μὲ τέτοιον τρόπο τις ἄλλες τάξεις τοῦ λαοῦ, πού νὰ μὴν εἶναι δυνατόν νὰ τις ἐκμεταλλεῖ ἢ ἔτσι μορφωμένη μεγαλοαστικὴ. Θὰ πολειμήσουμε λοιπὸν σήμερὰ μὲ κάθε τρόπο τὴν ἐλεύτερη ἐκπαίδευση· τὸ ἐπιχειρήμα πῶς τάχα πρέπει πρῶτα νὰ μορφώσουμε τὴν μεγαλοαστικὴ τάξη πῶς θὰ μορφώσει τὸ λαὸ δὲν μποροῦμε βέβαια νὰ τὸ πάρουμε γιὰ σοβαρὸ, γιατί θὰ μᾶς περνοῦν βέβαια γιὰ πολὺ ἀφέλεις οἱ συντηρητικοὶ νὰ πιστεύουν πῶς ἔμεῖς μποροῦμε νὰ βάλουμε λύκους γιὰ νὰ μᾶς φυλάξουν τὰ πρόβατα, μποροῦμε νὰ βάλουμε ἐκαίνους πού ἔγιναν μεγάλοι μὲ τὴν ἐκμετάλλεψη τοῦ λαοῦ γιὰ νὰ *μορφώσουν* τὸ λαὸ! τὸ εἶπαμε δὲ στὴν ἀρχὴ τοῦ ἄρθρου αὐτοῦ· ἄνθρωπος πού ἔχει συμφέρο καὶ σκοπὸ νὰ ἐκμεταλλεῖται ἓναν ἄλλο, *ποτέ* δὲν θὰ σκεφτεῖ σοβαρὰ νὰ τόνε μορφώσει, ἢ, ἂν τὸ κάνει, θὰ τοῦ δώσει μόρφωση πού καλλίτερα νὰ τοῦ λείπε. Τί θὰ κάνουμε λοιπὸν οἱ σημερινοὶ φιλελεύτεροι; πρῶτα θὰ δείξουμε στὸ σημερινὸ κόσμον πού βάζει ὁ ἴδιος τὸ σκοινὶ στὸ λαιμὸ του τὴν πραγματικὴ κατὰστασι, θὰ τοῦ δείξουμε τί τοῦ χρειάζεται ἢ μόρφωση καὶ τί μόρφωση τοῦ χρειάζεται, θὰ τοῦ δώσουμε μὲ διάλεξες καὶ φυλλάδια τὴν μόρφωση αὐτὴ κι ἀφοῦ τὸν κερδίσουμε κι ἀφοῦ ἢ μεγάλη ἀμόρφωτη σήμερὰ μᾶς τοῦ λαοῦ ἀποχτήσῃ τὴν πραγματικὴ πολιτικὴ δύναμη, δύναμη πού θὰ ξέρει πῶς νὰ χρησιμοποιήσῃ γιὰ τὸ συμφέρο τῆς, θὰ βάλουμε μπροστὰ τὴν ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση, θὰ φέ-

ρουμε τὴ φιλελεύτερη ἐκπαίδευση. Ἡ ἐκπαίδευση αὐτὴ, πού θὰ γίνεταὶ στὴ ζωντανὴ γλώσσα, στὴ γλώσσα τοῦ λαοῦ, τὴν ἐθνικὴ (γιατὶ δὲν πρέπει νὰ χάνεταὶ καιρὸς νὰ ξεμαθευτεῖ ἢ γλώσσα τοῦ καὶ νὰ μαθευτεῖ ἄλλη — πρᾶμα ἄλλως τε ἀδύνατο, ἀφοῦ ἢ ἄλλη αὐτὴ γλώσσα εἶναι νεκρὴ), θὰ ἔχει μεγαλύτερο σκοπὸ νὰ μὴ βάλει μέσα στὴν ψυχὴ τοῦ παιδιοῦ πρόληψες καὶ δεισιδαιμονίες· θὰ τὸ βοηθήσῃ νὰ γνωρίσῃ τὴ φύση (τὴ φύση τῆ δικῆ του καὶ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον) γιὰ νὰ μπορέσῃ νὰ τὴ χρησιμοποιήσῃ γιὰ τοὺς σκοποὺς του, γιὰ τις ἀνάγκες του, θὰ τοῦ δείξῃ ἔπειτα τὴν κοινωνία, τὴ οὐστασὴ τῆς, τοὺς ἀγῶνες τῆς καὶ μ' αὐτὲς τις γνώσεις μᾶς μὲ γραφὴν καὶ ἀνάγνωσι, ἀριθμητικὴ καὶ δύναμη νὰ ἐκθέσῃ τὴ σκέψη καὶ παρατήρησὴ του καὶ μ' ἄλλες πρακτικὲς (γεωργικὲς, κτηνοτροφικὲς ἢ τεχνικὲς γνώσεις) νὰ τὸ ἀφήσῃ μὲ γυμνασμένο σῶμα καὶ μυαλὸ στὸν μέγαν ἀγῶνα τῆς ζωῆς ὅχι ἔρμαιο τῆς ἐκμετάλλεψης τῶν ἐπιτηδείων, μὰ ἄνθρωπο μὲ χαραχτῆρα καὶ μὲ δύναμη νὰ ζήσει. Τέτοια σὲ γενικὲς γραμμὲς τὴ θέλομε τὴν ἐκπαίδευση — καὶ τὸ ξανατονίζομε αὐτὸ — μὲ τὴν προσπάθεια τῆ σύντομη νὰ μὴ βάλει στὸ παιδὶ πρόληψες καὶ δεισιδαιμονίες, μὰ νὰ τοῦ ἐνισχύσῃ τὴν παρατήρησι καὶ τὴν κρίσιν, νὰ τὸ ἀφήσῃ νὰ βγάλῃ μόνο του συμπεράσματα γιὰ τὰ διάφορα προβλήματα πού θὰχει νὰ ἐξετάσῃ. Δὲ θὰ ἐκπαθῶ ἔδῳ σὲ περισσότερες λεπτομέρειες γιὰ τὸ εἶδος τῆς μόρφωσης· γιατί πρῶτ' ἀπ' ὅλα ἔχουν ν' ἀνοίχουν σήμερὰ τὰ μάτια τῶν πολλῶν γιὰ νὰ ἴδουν τοὺς κοινωνικοὺς ἀγῶνες, νὰ ἴδουν τὴν πάλη τῶν συμφερόντων μέσα στὴν κοινωνία, νὰ ἴδουν μὲ ποιὸς πρέπει νὰ ἐνωθοῦν καὶ ποιὸς πρέπει νὰ πολεμήσουν καὶ τέλος νὰ ἴδουν πῶς πρέπει νὰ προφυλάξουν τὴν ἐρχόμενη γενιὰ ἀπὸ ἐκμετάλλεψη καὶ καταπίεσι δίνοντάς τῆς μόρφωση κατὰλληλη γιὰ τὸν ἀγῶνα τῆς ζωῆς. Μόνο λοιπὸν ἔτσι ἢ μορφωμένη φιλελεύτερη τάξη ἔρθεῖ στὰ πράματα, θὰχει ἔρθεῖ ὁ καιρὸς τῆς φιλελεύτερης ἐκπαίδευσης, πού θ' ἀπαλλάξῃ τὰ παιδιὰ τῆς ἐρχόμενης γενιᾶς ἀπ' τὴν ἐκμετάλλεψη πού δοκίμασαν πρῶτα, κ' ὕστερα μὲ κόπο πέταξαν ἀπὸ πάνω τους οἱ πατεράδες τους. Γι' αὐτὸ, τὸ ζήτημα τῆς ἀθητικῆς ἐκπαιδευτικῆς μεταρρύθμισης δὲν εἶναι γενικὸ, κοινὸ μεγαλοαστοῦ, μικροαστοῦ κ' ἐργάτη — ἐνδιαφέρει μόνο ἐκείνους πού σήμερὰ ἄλλοι τοὺς ἐκμεταλλεῖονται, γιατί αὐτοὶ εἶν' οἱ ἀπόκληροι τῆς σημερινῆς κοινωνίας, αὐτοὶ θέλουν νὰ τινάξουν τὰ δεσμά πού τοὺς ἔβαλαν οἱ τωρινοὶ ἐκμεταλλεῖτές τους.